

Kantasanan ja johdoksen suhteesta¹

Alpo Räisänen

1. Ongelma ja tavoitteet

Pyrin tässä esityksessäni käsittelemään suomen kielen synkronista johtopoppia lähinnä siltä kannalta, miten kielenkäyttäjä tajuaa kantasanan ja johdoksen suhteen. En kuitenkaan käsittele tällä kertaa segmentaatiota, vaikka se asiaan olennaisesti kuuluukin, vaan asetan seuraavanlaisia kysymyksiä: Miten uudet johdotukset syntyvät? Ovatko johtosuhteet kielitajussa aina yksisuuntaisia $a > b > c$ -suhteita (esim. *kala > kalastaa > kalastella*), kuten generatiivinen teoria ja tavallisesti myös ns. perinteinen kielitiede esittävät? Onko semanttinen johto aina välttämättä sama kuin morfologinen johto, ts. ovatko deverbaalisuus ja denominaalisuus aina yksiselitteisiä asioita? Miten johdotukset hallitaan kielenkäytössä, muistin vai luovan derivaation avulla? Miten uudet johdotukset leviävät?

En pysty vastaamaan kaikkiin kysymyksiini läheskään tyhjentävästi, mutta toivon esitykseni silti tuovan lisiä käynnissä olevaan johto-opilliseen keskusteluun. Oma tarkastelutapani on konkreettisempi kuin eräiden muiden: yritän yksityisten dokumentoitujen esimerkkien kautta päästä suomalaisen kielitajuun, koska en täysin luota siihen, että tutkija — jota luultavasti aina ohjaa hänen käyttämänsä teoria — pystyisi yksistään oman kompetenssinsa varassa tekemään päätöksiä esimerkiksi siitä, onko jokin johdos leksikaalistunut vai leksikaalistumaton.

2. Ongelmaan johdatteleva testi

Syksyllä 1976 järjestin Joensuun korkeakoulussa kahdelle opetusryhmälleni testin, jossa kysyttiin 60 verbijohdoksen kantasanaa. Toisena testiryhmänä oli 66 luokanopettajakoulutuksessa olevaa ensimmäisen vuoden opiskelijaa,

¹ Kielitieteen päivillä Helsingissä 12. 2. 1977 ja toistamiseen suomalais-neuvostoliittolaisessa symposiumissa Helsingissä 8. 9. 1977 pidetty esitelmä eräiltä kohdin laajennettuna.

TAULUKKO: testissä eräille johdoksille ehdotetut kantasanat.

Annettu johdos	Ehdotetut kantasanat	Ehdotuksia suomen kielen opiskelijoilla	Ehdotuksia pedagogian opiskelijoilla	Ehdotuksia yhteensä
hiumenee	1. himmeä	28	54	82
	2. himmetä	3	10	13
	3. himmentyä		2	2
	Ehdotuksia yht.	31	66	97
	Ehdotus puuttuu	—	—	—
hävneee	1. hälvetä	6	24	30
	2. *hälvä	2	5	7
	3. hälvetyä	1	4	5
	4. *hälveä	2	1	3
	5. hälventää	2		2
	6. häivä	1	1	2
	7. *hälpeä	1		1
	8. *hälve	1		1
	9. häly		1	1
	10. haihtuu		1	1
	11. hämy		1	1
	12. selkeä		1	1
	Ehdotuksia yht.	16	39	55
Ehdotus puuttuu	15	27	42	
muhentuu	1. muhea	8	15	23
	2. muhentaa	6	3	9
	3. muhentua		8	8
	4. muhennos	1	6	7
	5. muheta	4	2	6
	6. muhkea		5	5
	7. muhencee	3		3
	8. muhia		3	3
	9. muheva		2	2
	10. muhennus		1	1
	11. muusi		1	1
Ehdotuksia yht.	22	46	68	
Ehdotus puuttuu	9	20	29	
täsmentyy	1. täsmällinen		24	24
	2. täsmentyä	1	12	13
	3. täsmätä	6	5	11
	4. täsmentää	8	3	11
	5. täsmä(-)	5	3	8
	6. täsmetä	4	1	5
	7. täsmenee	2	1	3
	8. täsmällisyys		3	3
	9. tarkka		1	1
Ehdotuksia yht.	26	53	79	
Ehdotus puuttuu	5	13	18	
virkistyy	1. virkeä	17	37	54
	2. virkistää	11	2	13
	3. virkistyä	2	10	12
	4. virkistys		11	11
	5. virkeys		3	3
	6. virkku		1	1
Ehdotuksia yht.	30	64	94	
Ehdotus puuttuu	1	2	3	

Annettu johdos	Ehdotetut kantasanat	Ehdotuksia suomen kielen opiskelijoilla	Ehdotuksia pedagogian opiskelijoilla	Ehdotuksia yhteensä
pehmitty	1. pehmeä	9	50	59
	2. pehmetä	6	8	14
	3. pehmittää	8	1	9
	4. pehmitä	3	1	4
	5. pehmittyä		4	4
	6. pehmyt	2		2
	7. pehmentää	1		1
	8. pehmenee		1	1
	9. pehmitys		1	1
	Ehdotuksia yht.	29	66	95
Ehdotus puuttuu	2	—	2	
kiintyy	1. kiinteä	19	20	39
	2. kiintyä	2	18	20
	3. kiinni	6	10	16
	4. kiintymys		8	8
	5. *kiintää	1		1
	6. kiinne		1	1
	7. kiintyminen		1	1
	8. pitää		1	1
	Ehdotuksia yht.	28	59	87
	Ehdotus puuttuu	3	7	10
murtuu	1. murtua	4	24	28
	2. murtaa	14	5	19
	3. murtuma		8	8
	4. murros	1	4	5
	5. muru	2	2	4
	6. murea	2	1	3
	7. murto		3	3
	8. murre	1	1	2
	9. murtunut		2	2
	10. murtuminen		1	1
	11. mura		1	1
	Ehdotuksia yht.	24	52	76
Ehdotus puuttuu	7	14	21	
kylmentää	1. kylmä	16	40	56
	2. kylmetä	10	5	15
	3. kylmentää		5	5
	4. kylmenee	2	1	3
	5. kylmätä	1	1	2
	6. kylmentyä	1	1	2
	7. kylmää	1		1
	8. kylmyys		1	1
	9. kylmennys		1	1
	10. kylmeneminen		1	1
	Ehdotuksia yht.	31	56	87
Ehdotus puuttuu	—	10	10	
kävelee	1. kävellä	6	32	38
	2. kävely	7	28	35
	3. käydä	16	1	17
	Ehdotuksia yht.	29	61	90
	Ehdotus puuttuu	2	5	7

jotka testiin osallistuessaan olivat opiskelleet korkeakoulussa vasta toista viikkoa. Luennoin heille »äidinkielen oppimisesta ja merkityksestä» ja olin selittänyt taivutuksen ja johdon käsitteet aivan lyhyesti viikkoa ennen testiä kielen eri tasoja (fonologiaa, morfologiaa, syntaksia, semantiikkaa) esitellessäni. — Toisena testiryhmänä oli 31 suomen kielen laudatur-opiskelijaa, jotka testin aikoihin olivat opiskelleet korkeakoulussa suomen kieltä jo 3—4 vuotta. Heidän tuonkertainen luontosarjansa ei koskenut johto-oppia, mutta suurin osa ryhmästä oli osallistunut edellisellä lukuvuonna suomen kielen taivutus- ja johto-oppia käsittelevälleluentokurssilleni.

Testin instruktiona oli seuraava teksti:

Suomen kielessä voidaan muodostaa uusia sanoja entisistä. Esim. sanasta *hiekk* voidaan johtaa mm. sanat *hiekkainen* ja *hiekoittaa*, sanasta *syödä* esim. *syöttää* ja tästä *syöttää*-sanasta taas mm. sanat *syötellä* ja *syöttö*. — Se sana, josta uusi sana johdetaan, on *k a n t a s a n a*, ja uusi sana on puolestaan *j o h d o s*. Tässä testissä pitää ratkaista, mikä on kunkin alla mainitun verbin kantasana. Kirjoita kunkin verbin viereen vain yksi sana, ts. se sana, jota pidät kussakin tapauksessa kantasanaan. Jos et keksi kantasanaa, jätä paikka tyhjäksi. Aina kantasanaa ei kielessä olekaan: se on joko hävinnyt tai sitä ei ehkä ole ollut alunperinkään.

Testissä kysyttiin kaikkiaan 60 verbijohdoksen kantasanaa. Johdokset olivat kyselylomakkeessa akt. ind. presensin yks. 3. persoonan muodossa ja seuraavassa järjestyksessä:

tervehitii, päästelee, ehenee, halventuu, haravoi, lähestyy, helpottuu, enenee, herkistyy, kävelee, heltyy, kiintyy, himmenee, himmentyy, hupenee, pitenee, hurjistuu, antautuu, rantautuu, hankautuu, maatuu, hyytyy, kylmettyy, kypsyy, kylmentää, kypsentyy, kelmenee, kiristyy, märkänee, virkistää, kylmettyy, lyhenee, lähentyy, löystyy, harventuu, yöpöy, juopuu, turpöoaa, masentuu, oikenee, mykistyy, murtuu, ojentuu, pehmitty, pöyhtyy, pidentyy, kangistuu, selkiää, suipistuu, aukeaa, siliää, täsmentyy, tihentyy, tihentää, vajuu, veltostuu, varmistuu, virkistyy, muhentuu, hälvenee.

Valtaosa testin verbijohdoksista on merkitykseltään translatiivisia, ja translatiiviverbin alta kuultaa useimmissa tapauksissa nomini. Tällä seikalla saattaa olla merkitystä pohdittaessa, voidaanko testin tuloksia yleistää kaikkia johdoksia koskeviksi.

Analyysia varten olen taulukoinut kaikille 60 johdokselle ehdotetut kantasanat ja samoin tyhjät vastaukset. Testiin osallistuneita oli yhteensä 97, joten vastausten summasarakkeissa olevat luvut ilmaisevat samalla likimääräisesti prosentteja. Koska kaikkien taulukoiden esittäminen veisi tässä liian paljon tilaa, olen valinnut taulukoista vain kymmenen erityyppistä tapausta näytteeksi (ks. taulukko).

Testin tuloksista voidaan havaita mm. seuraavaa:

1. Johtoa ja taiputusta eivät etenäkään lingvististä koulutusta saamattomat pedagogian ylioppilaat ole läheskään aina osanneet erottaa: preesensin yks. 3. persoonan muodossa olevalle verbille on tarjottu usein kantasanaksi vastaavaa infinitiiviä, useimmiten verbeille *kävelee* (*kävellä* 38 kertaa), *oikenee* (*oieta* 33 kertaa), *turpooa* (*turvota* 32 kertaa), *hävvenee* (*hävvetä* 30 kertaa), *masentuu* (*masentua* 30 kertaa) ja *murtuu* (*murtua* 28 kertaa). Näissä tapauksissa kantasana puuttuu (**hähpä*) tai on kielessä harvinainen (*masea*; tavallinen kyllä *masentaa* mutta vrt. kohta 3), äänteellisesti poikkeuksellinen (*käydä*, *turpea*) tai sitten kantasanan ja johdoksen suhde on semanttisesti osittain hämartyntynyt (*oikea* 'suora' : *oikenee*).

2. Suomen kielen opiskelijat ovat huomattavasti useammin kuin opettajan-koulutuksessa olevat valinneet *ntu/nty*, *stu/sty*, *ttu/tty* ja *(t)u/(t)y* -johtimisten verbien kantasanaksi vastaavan kausatiivijohdoksen. Tässä on vaikuttanut aivan varmasti suomen kielen opiskelijoille edellisenä lukuvuonna pitämäni taiputus- ja johto-opin luentokurssi, jonka aikana käsiteltiin mm. mainituilla johtimilla muodostettujen translatiivis-refleksiivis-passiivisten verbien ja vastaavien kausatiivijohdosten korrelaatioita. Näyttää ilmeiseltä, että kausatiivi-verbini on valittu kantasanaksi enemmän äänteellisin ja morfologisin kuin semanttisin perustein ja että se siksi on tarjoutunut helpommin kielen morfologis-fonologiseen erittelyyn tottuneille kuin lingvististä koulutusta saamattomille. Pedagogian ylioppilaat ovat merkinneet vastaavan kausatiivi-verbini kantasanaksi erittäin harvoin.

3. Pedagogian opiskelijoiden voikin tässä suhteessa olettaa edustavan paremmin normaalin suomen kielen puhujan kielitajua ja assosiaatioita. He ovat valinneet *ntu/nty*, *stu/sty* ja *ttu/tty* -johtimisten verbien kantasanaksi useimmiten ja suomen kielen opiskelijoita jonkin verran yleisemmin verbijohdoksen alta kuultavan adjektiivin. Eniten he ovat ehdottaneet adjektiivikantoja verbeille *halventuu*, *kylmentyy*, *herkistyy*, *hurjistuu*, *mykistyy*, *veltostuu*, *varmistuu*, *helpottuu* ja *pehmittyy*: verbiä kohden 50—58 kertaa, mikä on 75—82 % kysymysten määrästä. Myös suomen kielen opiskelijat ovat esittäneet adjektiivia hyvin usein kantasanaksi: yllä mainittujen verbien osalta tulee keskimääräiseksi prosenttiluvuksi 67 %, mutta verbeittäin luvut vaihtelevat suuresti.

Koska verbijohdoksen läpi kuultava adjektiivini on valittu kantasanaksi useimmiten ja suunnilleen samassa määrin niin *ne*-johdosten kuin toisaalta *ntu/nty*, *stu/sty* ja *ttu/tty* -johdosten osalta, tästä voidaan päätellä seuraavaa: jos kielessä on yleisessä käytössä oleva adjektiivini (tai joskus myös substantiivini), niin nykysuomalainen johtaa sekä *ne*-translatiivit että niille synonyymiset tai lähimerkityksiset *ntu/nty*, *stu/sty* ja *ttu/tty* -johdokset näistä adjektiiveista. Jos johtoa tarkastellaan pelkästään morfologisena, olisivat adjektiivien välittämiä

johdoksia kiistatta vain *ne*-johdokset, sellaiset kuin *himmenee* (<*himmeä* + *ne*). Muut ovat yhdysjohtimia, joten välittömäksi kantasanaksi tulisi muodollisin perustein vastaava kausatiivi: *himmentyy* < *himentää*, *hurjistuu* < *hurjistaa*, *helpottuu* < *helpottaa* jne. Näyttää kuitenkin siltä, että kielitaju toimii tässä yksioikoisemmin ja liittää myös yhdysjohtimilla muodostetut johdokset suoraan pesyeen kantana olevaan adjektiiviin.

Myös seuraava seikka tukee sitä käsitystä, että verbin läpi kuultava adjektiivi tajutaan kantasanaksi yhtä hyvin *ntu/nty* kuin *ne* -johdoksissakin. Nykyisessä yleissuomessa ja useissa murteissa on selvä tendenssi karttaa *ne*-johtimisten translatiiviverbien konsonanttivartaloisia muotoja ja korvata *ne* vastaavilla *ntu/nty* -johdosten tai toisinaan myös eräillä muilla johtimilla muodostettujen johdosten muodoilla (tieto keskeneräisestä tutkimushankkeestani). Sanotaan kyllä esimerkiksi *laimenee*, *laimeni*, *pienenee*, *pieneni* mutta ei kernaasti *laimeta*, *laimennut*, *pienetä*, *pienennyt* vaan korvataan nämä konsonanttivartaloiset tapaukset muodoilla *laimentua*, *laimentunut*, *pienentyä*, *pienentynyt*. Vaivaton siirtyminen *ne*-paradigmasta *ntu/nty* -paradigmaan ja päinvastoin kielii siitä, että näillä synonyymisilla verbeillä on ainakin semanttisessa mielessä sama kantasana.

4. Pedagogian ylioppilaat ovat ehdotelleet kantasanoja semanttisin perustein yleensäkin rohkeammin kuin suomen kielen opiskelijat. Tämä näkyy esimerkiksi niissä tapauksissa, joissa äänteellisesti sopiva kanta puuttuu tai on harvinaisen kielen sanastossa: *lähentyy* (< *lähellä* 9 kertaa, *läheinen* 7 kertaa; tosin myös etupäässä yhdyssanojen määräiteosana tavattava »oikea« kantasana *lähi*-esiintyy vastauksissa 8 kertaa), *täsmentyy* (< *täsmällinen* 24 kertaa), *lähestyy* (< *lähellä* 10 kertaa + suomen opiskelijoillakin kerran, *läheinen* 4 kertaa), *hyytyy* (< *hyytelö* 10 kertaa) jne.

Semanttista johtoa paljastavia ovat *ne* melko monet tapaukset, joissa kantasana on ehdotettu kokonaan toiseen etymologiseen pesyeeseen kuuluvaa sanaa, jolla kuitenkin on semanttisia tai assosiativisia yhteyksiä annettuun johdokseen, esim. *enenee* (< *paljon* 2 kertaa), *hävvenee* (< *haihtuu* kerran, *hämy* kerran, *selkeä* kerran), *muhentuu* (< *muusi* kerran), *ojentuu* (< *suora* kerran), *täsmentyy* (< *tarkka* kerran), *selkiää* (< *selvä* 11 kertaa + suomen opiskelijoillakin kerran; syynä myös äänteellinen läheisyys), *kiintyy* (< *pitää* kerran) jne. Nämä tapaukset eivät ole saman tai vain muutamien vastaajien papereista vaan ihan normaaleihin vastausarjoihin pujahtaneita lipsahduksia.

5. Odotettavissa ollut mutta silti testin tärkein tulos on se, että kaikille annetuille verbijohdoksille on esitetty useita eri kantasanoja: ehdotusten määrä vaihtelee kahdesta kahteentoista. Ehdotetut kantasanat ovat useissa tapauksissa annetun verbijohdoksen edelleenjohdoksia, esim. *juopuu* (< *juopumus* kerran), *tervehtii* (< *tervehdys* 4 kertaa), *kylmentää* (< *kylmentyä* 2 kertaa, *kylmennys* kerran), *virkestää* (< *virkestys* 14 kertaa, *virkestyä* 13 kertaa) jne. Monissa tapauksissa ehdotettujen kantasanojen joukko muodostaa mel-

kein yhtä laajan sanapesyeen, kuin löytyy esimerkiksi Nykysuomen sanakirjasta. Niinpä verbi *muhentuu* sai kantasanoikseen *muhea*, *muhentaa*, *muhentua*, *muhennos*, *muheta*, *muhia*, *muheva* ja *muhennus* sekä pari muihin etymologisiin pesyeisiin kuuluvaa sanaa. Nykysuomen sanakirjassa on pesyeestä näiden lisäksi vain ominaisuudennimet *muheus* ja *muhevuus*, mutta sieltä puuttuu toisaalta verbi *muhia* (jota muuten käyttävät taajaan televisiossa esiintyvät kokit Vanamo ja Kolmonen). Verbillle *kangistuu* ehdotettiin kannaksi sanoja *kankea*, *kangistua*, *kangistaa*, *kanki*, *kangistus*, *kankeus* ja *kangeta* sekä toiseen pesyeeseen kuuluvaa nominia *kangas*. — Ks. lisäesimerkkejä taulukosta.

On myös selvästi havaittavissa, että kantasanoiksi on ehdotettu herkimmin kielenkäytössä usein esiintyviä sanoja. Sellaisten adjektiivikantaisten verbien kuin *halventuu*, *kylmentyy*, *herkistyy*, *hurjistuu*, *mykistyy*, *veltostuu*, *varmistuu* ja *pehmittyy* kanta-adjektiivit ovat pesyeissään eniten käytettyjä sanoja ja kielen semanttisessa rakenteessa hyvin keskeisiä (Hakanen 1973 s. 66, 134—135). Nämä adjektiivit on valittu testissäni useimmin myös kantasanoiksi (vrt. edellä kohta 3).

Taajan frekvenssin merkitys kantasanan valinnassa ilmenee myös toisaalla: niissä tapauksissa, joissa kantasana puuttuu nykykielestä tai on harvinainen taikka äänteellisistä syistä hämärä, kantasana on ehdotettu usein pesyeen muita taajakäyttöisiä sanoja, esim. *lähentyy* (< *lähellä* 9 kertaa), *masentuu* (< *masennus* 21 kertaa), *täsmentyy* (< *täsmällinen* 24 kertaa), *lähestyy* (< *lähellä* 11 kertaa), *hyytyy* (< *hyytelö* 10 kertaa), *kävelee* (< *kävely* 35 kertaa).

3. Johdosketjut ja niiden väliset korrelaatiot

Morfologisten ja äänteellisten seikkojen osuus johtosuhteiden hallinnassa perustuu siihen, että kielenkäyttäjät tajuaa johdosketjujen välisiä korrelaatioita. Äidinkielen osalta korrelaatioiden hallinta lienee ainakin osittain tiedostamatonta, koska korrelaatiot opitaan äidinkielen luontaisen oppimisen myötä. Kun suomen kielessä on esimerkiksi sanaketju

jyräjää : *jyrisee* : *jyristää* : *jyrinä* : *jyry*,
 niin kielenpuhuja assosioi tämän esimerkiksi ketjuihin
humajaa : *humisee* : *humistaa* : *humina* : *humu*,
kopajaa : *kopisee* : *kopistaa* : *kopina* : (*suu/kopu*),
hymäjää : *hymisee* : *hymistää* : *hyminä* : (*hymy*).

Läheskään aina johdosketjut eivät ole näin monijäsenisiä, ja niissä on usein aukkoja: jokin tai useampikin teoreettisesti mahdollinen jäsen puuttuu ketjusta. Jäsen voi eriytyä myös semanttisesti, kuten edellä *hymy* ja *kopu* (vrt. Hakulinen 1968 s. 181), eikä sitä tajuta enää yhtä herkästi ketjuun kuuluvaksi.

Testissäni korrelaatioiden merkitys tuli esiin erityisesti *hälvenee*-verbin koh-

dalla. Tälle ei ole nykykielessä kantasanaa, ei yleiskielessä eikä murteissa. Suomen kielessä on kuitenkin *ne*-johtimisten translatiiviverbien rinnalla ja useimmiten kantasanaksi tajuttu *ea/eä* tai *a/ä* -loppuinen nomini. *ne*-verbien korrelaateihin kuuluvat edelleen usein *nta/ntä*, *ntu/nty* ja *stu/sty* -johtimiset verbit, esim. *pimeä* : *pimenee* : *pimentää* : *pimentyy*, *hoikka* : *hoikkenee* : *hoikentaa* : *hoikentuu* : *hoikistuu*. Koska *hävvenee*-verbin rinnalla tavataan suomessa *hävventää* ja *hävventyy* (sekä karjalan kielessä lisäksi *hävivistyö*), niin kantasana voisi teoriassa olla neljänlainen: **hälpä*, **hälpeä*, **hävvä* ja **hävveä*. Tällaisia sanoja ei löydy vanhoista sanakirjoistamme eikä myöskään SMS:n kokoelmista. Vastajaat kokivat *hävvenee*-verbin testissäni kaikkein vaikeimmaksi: kantasanaehdotus puuttui 42 paperista. Silti kuitenkin yksitoista vastaajaa — näiden joukossa kuusi lingvistikista koulutusta saamatonta pedagogian opiskelijaa — ehdotti jotakin teoreettisesti mahdollista kantasanaa: papereista löytyi *hävvä* seitsemän kertaa, *hävveä* kolmesti ja *hälpeä* kerran.² Tässä on toiminut takaperoisjohto, ja tienviittoina ovat olleet ne korrelaatiot, jotka ilmenevät *ne*-translatiiviverbien johtosuhteissa.

4. Takaperoisjohto

Takaperoisjohto l. retrogradinen l. regressiivinen johto³ lieneekin kielessä tavallisempaa ja tärkeämpää kuin yleensä ajatellaan. Testissäni ehdotettiin annettujen verbijohdosten kantasanoiksi usein niiden omia edelleenjohdoksia. Kielenkäyttäjän kannalta ei näytä olevan tärkeintä se, että hän assosioisi johdoksen ensisijaisesti välittömään muodolliseen kantasanaan, että hän johtaisi esimerkiksi verbin *herkistyy* kausatiivijohdoksesta *herkistää*, verbin *murtuu* verbistä *murtaa* tai adjektiivista *murea*. Keskeistä sen sijaan on, että hän tuntee sanapesyeestä vähintään kaksi jäsentä ja tajuaa näiden välillä saman

² Etymologinen lisäys: paikoin länsimurteisammassa (Tammela, Myrskylä) ja samoin Lönnrotin sanakirjassa esiintyy *hävvenee*-muodon rinnalla ja asemesta *hävvenee*, Vampulasta on merkitty verbi *hävpyä* 'haihtua' (E. Lepistö 1938), ja viro murteissa tavataan verbi *hävada*, *hävvida* 'eksyä, hävitä, livahtaa pois' (SKES), joten etymologisesti todennäköisin kantasana on ollut **hälpä*.

³ Ragnhild Söderbergh (1971 s. 79, ks. myös s. 97) esittää ruotsin kielestä sellaisia takaperoisjohdoksia, joissa verbin vartalo saa sekundaarisesti toimia substantiivina, esim. *hårtork* verbistä *torka*, *växtpress* verbistä *pressa*, murt. *sop* 'harja' verbistä *sopa*. Tätä sananmuodostustyyppiä on ruotsissa vanhastaan kutsuttu lyhytjohdoksi (kortavledning) tai vartalojohdoksi (stamavledning). Söderberghin mielestä olisi parempi puhua nollasuffiksilla johtamisesta. — Suomen kielen osalta nollasuffiksi tai nollajohdin ei olisi hyvä termi takaperoisjohdosta puhuttaessa, koska suomessa voi esiintyä monta johdinta peräkkäin ja koska takaperoisjohdokseenkin voi jäädä vartalon lisäksi myös johdin tai useampiakin. Olisi periaatteessa esimerkiksi täysin mahdollista johtaa verbi **hermostaa* verbistä *hermostua*, vrt. esim. *vellottaa* : *vellottaa*, *innostaa* : *innostua*. Sitä paitsi takaperoisjohdossa on kyseessä aina pikemminkin miinussuffiksi kuin nollasuffiksi.

muodollisen suhteen, jonka hän tuntee monista muistakin sanapesyeistä. Se sana, jonka yhteyteen kuuluvaksi hän johdoksen ensisijaisesti assosioi, voi olla mikä tahansa tuon sanapesyeen jäsenistä. Testissäni *murtuu* sai 19 kertaa kantasanan *murtaa* ja vain kolme kertaa kantasanan *murea*, kun taas *löystyy* sai vain viisi kertaa kannakseen verbin *löystää* ja peräti 73 kertaa adjektiivin *löysä*.

Se että takaperoisjohtoon ei ole kiinnitetty kovin paljon huomiota, johtuu ensinnäkin siitä, että takaperoisjohdosten tunnistaminen on vaikeata ja usein mahdotonta. Varmimpia esimerkkejä löytyy tavallisesti lainasanapesyeistä. Mainitsen tässä sattumanvaraisesti muutamia *aa/ää* -vartaloisiin supistumaverbeihin liittyviä tapauksia: Suomen kieleen ovat lainautuneet ruotsista erikseen sanat *tienata* 'ansaita' ja *tienesti* 'ansio'. Esimerkiksi Kuusamon murteessa on kuitenkin aivan tavallinen sana *tiena*, joka on sielläkin *tienestin* synonyymi, esim. *huonot tienat*, *tienahomma* 'ansioityö' (*tiena*-sanasta on SMS:n kokoelmissa tietoja vain Pohjois-Suomesta: Ristijärvi, Puolanka, Utajärvi, Rovaniemi, Sodankylä, Kittilä, Kolari jne.). Niin ikään ruotsista lainautunut *hoksata* 'huomata' on Pohjois-Suomessa saanut rinnalleen nominin *hoksa* 'huomiokyky' (SMS:n kokoelmissa tietoja: Kempele, Ii, Rovaniemi; lisäksi merkityksessä 'älykäs' Vpl. Uusikirkko), jota käyttää myös kirjailija Kalle Päätalo: »Isän terävä hoksa tämän tapaisissa asioissa näyttää olevan tallella» (Loimujen aikaan, 1976, s. 41). Vaalan murteesta olen merkinnyt lauseen *meillä oli tänä aamuna meina* 'aikomus' *mennäs saareen*, vaikka suoraan ruotsista lainautunut *meininkikin* on Vaalan murteessa tavallinen. Samanlaista takaperoisjohtoa tapaa myös lastenkielestä: viisivuotiaan tytön puheesta olen kuullut lauseen *oli se Reijolla hyvä arva* 'arvaamiskyky'.

Esittelemäni takaperoisjohdot ovat syntyneet siihen yleiseen korrelaatioon nojaten, että omaperaisten *aa/ää* -vartaloisten supistumaverbien rinnalla on suomen kielessä tavallisesti kaksitavuinen *a/ä* -vartaloinen nomini, esim. *aita* : *aitaa-n*, *kerä* : *kerää-n*.

Toisestakin syystä takaperoisjohto jää huomaamatta: on hyvin luonteva ja usein varmasti oikea se ajatus, että ensin on ollut kantasana, sitten tämän välitön johdos, sitten tämän johdoksen edelleenjohdos jne. Johto-opin generatiivisessa esityksessä, jossa johdon ajatellaan tapahtuvan synkronisesti tässä ja nyt, tämä järjestys kantasanasta johdokseen ja edelleenjohdokseen on ehdoton. Generatiivinen teoria näkee siis johdon yksisuuntaisena, ja sama taipumus on ollut vahvana myös perinteisessä diakronisessa kielitieteessä, esimerkiksi fennistiikassa. Historiallisesti tämä ilmeisesti pitääkin paikkansa ainakin kronologisesti varhaisimpiin johdosketjuihin nähden, koska korrelaatioihin perustuva johto ei ole tietenkään ollut mahdollista ilman malleja. Mutta tavallinen nykysuomalainen kielenpuhuja tuskin tajuaa esimerkiksi sellaisten sanaparien kuin *pimentää* : *pimentyä*, *parantaa* : *parannus* generointi- tai ikäjärjes-

tystä. Synkronisesti samakantaiset johdokset muodostavat luultavasti vain sanaketjun — oikeastaan sanarypään, sillä ketjustakin puhuminen on jonkin verran harhaanjohtavaa —, jonka yksityisten jäsenten kesken vallitsevat samat morfologis-äänteelliset suhteet kuin monessa muussakin sanarypäässä. Kielen synkroniassa takaperoisjohto on siis ilmeisen merkittävää. Samoin se lienee melko tavallista kielen diakroniassa, vaikka me pystymme sitä vain harvoin varmasti jäljittämään.

Mutta vähälukuisinakin varmat takaperoisjohdokset ovat eittämätön osoitus siitä, etteivät johtosuhteet ole kielitajussa yksisuuntaisia $a > b > c$ -suhteita vaan että historiallinen kantasana ja sen eri johdokset muodostavat pikemminkin sanaperheen, jossa vaikutukset käyvät eri suuntiin. Toisaalta jokainen yksityinen johdos liittyy muodollisiin ja usein myös semanttisiin perustein muihin samalla johtimella muodostettujen sanojen perheeseen. Tämä on johto-oppiin sovellettuna sama asia, jota esimerkiksi Terho Itkonen (1976 s. 56—58) on tähdentänyt taivutusparadigman sisäisistä vaikutussuunnista ja eri paradigmatyyppien keskinäisistä kytköksistä.

5. Semanttinen johto ja morfologinen johto

Olen edellä testin tuloksia referoidessani (kohdat 3 ja 4) yrittänyt osoittaa, että sana johdetaan usein semanttisiin perustein. Yritän nyt perustella sitä, että johto-opin käsittelyä selkeyttää ainakin toisinaan se, jos erotamme semanttisen johdon morfologisesta johdosta. Semanttisella johdolla tarkoitan vain sitä, että kielenpuhujassa assosioi johdoksen ensisijaisesti jonkin toisen samakantaisen sanan yhteyteen kuuluvaksi. Minulla on kyllä se käsitys, ja sitä testini tuloksetkin osoittavat, että tavallisen kielenkäyttäjän kannalta ja semanttisen johdon kannalta kantasana on osittain harhaanjohtavakin käsite: läheskään aina ei ole olemassa yhtä yksiselitteistä ja yhtä ainoata kantasanaa; on olemassa vain samakantainen sanaperhe, jossa assosiaatioyhteydet vaikuttavat eri suuntiin ja jossa tietty johdos voidaan assosioida useankin »kantasanan» yhteyteen kuuluvaksi.

Mutta silti voidaan ainakin usein puhua semanttisessakin johdossa kantasanasta. Testissäni ilmeni, että transparentti adjektiivi oli valittu kantasanaksi *ntu/nty*, *stu/sty* ja *ttu/tty* -johtimisten verbien osalta suunnilleen yhtä usein kuin *ne*-verbien osaltakin; siis esimerkiksi verbeillä *herkkenee*, *herkentyy* ja *herkistyy* on semanttisen johdon kannalta sama kantasana *herkkä*; samoin verbeillä *pehmenee*, *pehmentyy* ja *pehmityy* kantasana *pehmeä* jne. Semanttisen johdon kannalta siis esimerkiksi verbit *herkentyy* ja *herkistyy* olisivat denominaaleja. Perinteisesti ne on luokiteltu — morfologis-fonologisen johdon perusteella — deverbaaleiksi (ks. esim. Hakulinen 1968 s. 223).

Semanttisen ja morfologisen johdon erottamisesta koitua hyöty näkyy mm. silloin, kun pohditaan sellaisten yksitavuiseen vartaloon perustuvien *ele*-frekventatiivien kuin *suudella*, murt. *täidellä* 'etsiä, tappaa täitä' ja murt. *työjellä* ~ *työhellä* 'työskennellä' johtoa. *ele*-frekventatiivit ovat suomessa yleensä deverbaaleja. Mainitut kolme johdosta suomen kielen puhujat assosioivat kuitenkin ilmeisesti aina nominien *suu*, *täi* ja *työ* yhteyteen kuuluviksi. Johdokset ovat siis semanttisen johdon kannalta selviä denominaaleja.

Nyky-suomessa on koko joukko myös kaksitavuiseen vartaloon pohjautuvia *ele*-frekventatiiveja, jotka ovat kiistattomia denominaaleja. (Lauri Hakulinen 1968 s. 241 mainitsee nimenomaan, ettei nominikantaisia *ele*-johdoksia ole lainkaan, *ile*-johdoksia kyllä: *kieroilla*, *taiteilla* jne.). Kielitajussa nominiin liittyviä *ele*-verbejä ovat esim. *juopotella* (vrt. *juoppo*), *pallotella* (vrt. *pallo*), *ihmetellä* (vrt. *ihme*), *hyvästellä* (vrt. adverbi *hyvästi*), *taivastella* (vrt. *taivas*), *ylvästellä* (vrt. *ylvä*s; tosin myös *ylvästää* on harvinaisena olemassa). Oman denominaalisen ryhmänsä muodostavat puhuttelua ilmaisevat verbit *sinutella*, *hänetellä*, *teititellä*, *neiditellä*, *seditellä*, *täditellä*, *äiditellä*, *muijitella* (Juhani Aho: »Syyttä haukutaan ja muijitellaan», NS) jne.

Morfologisesti tällaiset tapaukset ovat syntyneet kielessä olevien deverbalistien johdosten malliin, erikoisesti sellaisiin malliketjuihin nojaten, joihin on kuulunut myös nomini. Koska oli olemassa esimerkiksi ketju

*sää*⁴ : *säätää* : *säädellä*,

niin saattoi syntyä myös aukollinen ketju

suu : ∅ : *suudella*.

Samoin koska oli olemassa esimerkiksi ketju

hahmo : *hahmottaa* : *hahmotella*,

niin saattoivat syntyä esim. seuraavat aukolliset ketjut:

juoppo : ∅ : *juopotella*,

pallo : ∅ : *pallotella*,

neiti : ∅ : *neiditellä*.

Ei ole tarpeen rekonstruoida esimerkiksi näille *ele*-johdoksille teoreettisia verbikantoja **suutaa*, **juopottaa*, **pallottaa*, **neidittää*, koska sanan johdossa ei ole olennaista se, mikä on morfologisesti lähin kantasana. Olennaisia ovat vain johdosketjut ja niiden keskinäiset korrelaatiot. Kaksi ketjua voivat korreloida silti, vaikka toiselta puuttuisi jokin jäsen tai useampikin. Korrelaatio on olemassa, kun kahdella sanapesyeellä on kummallakin vähintään kaksi yhteisin muodollisin perustein rakentunutta jäsentä.

⁴ Etymologisesti tämä *sää* on toinen sana kuin *sää* 'äätila, ilma' ja esiintyy vain sellaisissa murteellisissa ilmauksissa kuin *säälleen*, *säällään* 'kunnolleen, täsmällisesti' (SKES).

On vielä yksi näkökohta, joka varoittaa rekonstruoimasta *suutaa, *pallottaa -tyyppisiä kantasanoja. Vaikka johtoketju *sää* > *säätää* > *säädellä* todennäköisesti onkin diakronisesti tosi sekä semanttisen että morfologisen johdon kannalta, niin johtoketju *suu* > **suutaa* > *suudella* olisi luultavasti tosi vain morfologisen johdon kannalta. Jos me välttämättä haluamme kuvata johtoketjut morfologis-äänteellisin perustein aukottomina, niin me samastamme ja osittain sotkemme kielen historiassa todella syntyneet muodot ja toisaalta kielen sisältämät mahdollisuudet. Pulmasta ei selvitä varmasti edes sillä, että kielenkäytöstä toteamattomat muodot merkitään tähdellä (asteriskilla). Otan esimerkin: Peräpohjolan murteissa tavataan harvinaisena verbi *päättää*, esim. Enontekiö *reki päättää* 'menee tieltä syrjään' (SMS:n kok.). Tämä sopii muodollisesti täsmälleen *päätyä*-verbin kantasanaksi. Ei ole silti varmaa, että *päätyä* olisi suomen kielen historiassa ensi kertaa johdettu juuri *päättää*-verbistä. Jokseenkin varmaa sen sijaan on, että nykysuomalainen derivoi sen suoraan *pää*-nominista, ellei hän muista sitä sitten itsenäisenä lekseeminä. Diakroniseen johto-oppiin perehtynyt Tapani Lehtinenkin tähdentää, etteivät nykyiset morfologiset suhteet riitä osoittamaan, miten historiallinen kehitys on tapahtunut (Lehtinen 1977 s. 237). Tarvitaan tarkkaa vertailevaa analyysia, eikä sekään aina anna varmaa vastausta.

Tästä tullaankin hyvin tärkeään näkökohtaan: kielen historiassa syntyneiden johtoketjujen jäsenitys on muuttuvaa ja nykykielenkin täysin paralleeliset johtoketjut voivat hahmottua eri tavoin.⁵ Johtoketju *sää* > *säätää* > *säädellä* on alkupäästään nykysuomen kannalta jo pelkästään tai lähes pelkästään etymologinen. Sen vuoksi nykysuomalaiselle on tässä ketjussa tärkeintä verbien *säätää* ja *säädellä* välinen yhteys, ja *säätää* tajutaan selkeästi *säädellä*-frekventatiivin kannaksi. Sen sijaan johdos *suudella* liittyy nykysuomessa ja on voinut aina liittyä suoraan nominiin *suu*.

Otan vielä yhden esimerkin. Nykysuomessa on ehyenä ketjuna sarja

kala : *kalastaa* : *kalastella* : *kalastelu*,

joka hyvin voi edustaa myös diakronista järjestystä. Joensuulaisessa Karjalan Maa -nimisessä sanomalehdessä on eräpalstan vakituisena nimenä Erästely. Tämä *erästely* on morfologisen johdon kannalta tietenkin samanlaisen johtoketjun tulos kuin *kalastelu*. Mutta se sana, johon *erästelyn* derivoija on johdoksansa lähinnä assosioinut, on melko varmasti *erä* (esim. yhdyssanassa *erämies*), koska *erästää* (NS:ssa harvinaisena mutta puuttuu SMS:n kokoelmista) ja

⁵ Tämä näkemys on johto-oppiin sovellettuna suunnilleen sama kuin se, jota Heikki Paunonen käyttää taiputusoppiin selittäessään suomen kielen genetiivimuotojen hahmottumista vartaloksi ja päätteeksi; ks. Paunonen 1974 esim. s. 154, 156, 193—194, 237.

erästellä (puuttuu NS:sta ja SMS:n kokoelmista) ovat kielenkäytössä harvinaisia tai olemattomia.

6. Luova derivaatio ja muisti

Viime aikoina on usein esitetty seuraavanlaisia kysymyksiä: Kuuluuko jokin johdos leksikkoon vai prosessiin? Onko jokin johdos leksikaalistunut vai leksikaalistumaton? Onko jokin johdos valmiina muistissa vai derivoidaanko se kussakin tilanteessa aina uudelleen? Tällaisiin kysymyksiin ei voi vastata pelkästään joko — tai -vastauksilla.

Yritän selittää käsitystäni niiden supistumaverbien takaperoisjohdosten avulla, jotka edellä mainitsin. Näin voin menetellä, koska periaatteessa niiden derivointi on samanlaista kuin etuperoisjohdostenkin. Viisivuotiaan tytön puheesta kuulemani *arva* 'arvaamiskyky' oli varmasti ainutkertainen, juuri tietystä tilanteesta syntynyt ilmaus. Tytön kielenhallinnan kunniaksi on sanottava, että hänen luomansa takaperoisjohdos oli täsmälleen samanasuinen kuin se rekonstruoitu suomalais-ugrilainen kantasana, jonka Suomen kielen etymologinen sanakirja esittää sanoille *arvata*, *arvoitus*, *arvo* jne. Minulla oli myös sellainen luulo, että Vaalan murteesta 1966 merkitsemäni *meina* 'aikomus' olisi ollut senkertaisen puhekumppalini ainutkertainen luomus. Mutta SMS:n stipendiaattikokoelmista *meina* löytyy kymmenestä pitäjästä, joista kaksi on Vaalan välittömiä naapureita ja kaksi muutakin melko lähellä: Utajärvi, Puolanka, Ristijärvi ja Sotkamo. Pohjoissuomalaiset *tiena* ja *hoksa* ovat jo laajahkon kieliyhteisön käytössä. Myös näitä johdoksia on käytetty joskus ensimmäistä kertaa, ja malleina ovat olleet sellaiset lukuisat suhteet kuin *aita* : *aidata*, *matka* : *matkata*, *kerä* : *kerätä*.

Uuden johdoksen kuten yleensäkin kielellisen innovaation luo aina kieltä käyttävä yksilö. Eugenio Coseriu tekee eron kielellisen uudennoksen (*Neuerung*), uudennoksen omaksumisen (*Übernahme*) ja muutoksen (*Wandel*) kesken (Coseriu 1974 s. 67–68). Hänen mukaansa kielenmuutos on uudennoksen leviämistä ja yleistymistä ja edellyttää ehdottomasti sarjan omaksumistapahtumia. Henning Andersen on kielellisten muutosten typologiassaan hyväksynyt Coseriuun ajatukset ja ottaa käyttöön termin *kontakti-innovaatio*, joka vastaa Coseriuun käsitettä »uudennoksen omaksuminen». Andersen toteaa, että on välttämättä tehtävä ero innovaation ja innovaation omaksumisen l. kontakti-innovaation kesken, jotta muutos (*change*)-termi suojeltuisi epämääräisyydeltä. Innovaatioita tekevät yksilöt, mutta muutos on sosiaalinen tosio. Innovaatio johtaa muutokseen vain, jos kieliyhteisön jäsenet omaksuvat tai yleistävät sen, toisin sanoen kielelliset uudennokset leviävät juuri yksilöiden välisinä kontakti-innovaatioina ja johtavat

lopulta koko yhteisössä kielenmuutokseen. (Andersen 1974 s. 22—23, 54.)⁶

Kontakti-innovaatio syntyy Andersenin mukaan silloin, kun sanoman lähettäjän ja vastaanottajan koodit eroavat toisistaan ja jompikumpi keskustelijoista mukauttaa kielioppiaan toisen kielenkäyttöä vastaavaksi. Andersenin kontakti-innovaatioiden ala on laaja: niihin kuuluvat yhtä hyvin lainautumiset kielestä toiseen kuin se tiedostamaton jäljittely, jota esiintyy saman puhe-yhteisön jäsenten kesken silloin, kun yksilöiden kielenkäytössä on eroja. (Andersen 1974 s. 22; ks. myös Kuri 1976 s. 228—229.)

Palaan nyt Vaalan *meina*-tapaukseen ja pohtimaan muistin osuutta. Tuo Vaalassa kuulemani *meina* oli ilmeisestikin kontakti-innovaatio eikä innovaatio, kuten aluksi luulin. Innovaation synnyssä ei muistilla ole vielä merkitystä, mutta vaikea on evätä muistin osuutta kontakti-innovaatioissa. Silti ei kontakti-innovaatioissakaan ole kyseessä pelkkä muistaminen, ei varsinkaan silloin kun on puhe derivaatiosta. Innovaationa syntynyt johdos tulee herkästi kontakti-innovaatioksi juuri sen vuoksi, että innovaation kuulija oivaltaa heti ne morfologiset ja semanttiset suhteet, joiden varassa innovaation luoja on luomuksensa tehnyt. Näin siis uudisjohdoksen leviämässä ovat mukana sekä muisti että kielen produktiiviset säännöt. Paljon työläämpää ja hitaampaa on vierasperäisen sanan leviäminen, koska sekä sen äänneasu että merkitysisältö on hallittava useimmiten pelkän muistin avulla. Tässä on asian ydin, ja jokaisen joka puhuu johdoksien leksikaalistumisesta, samoin jokaisen joka vetää rajaa kielio-pin ja psykolingvistiikan välille, pitäisi viivähtää ajatuksi-neen tässä kohden.⁷

⁶ Andersen ei kajoa siihen, missä vaiheessa kontakti-innovaatioiden suhteellinen määrä on niin suuri, että voidaan puhua kielenmuutoksesta. Kielessähän on aina monenlaista variaatiota ja esimerkiksi eri muotojen ja synonyymien keskinäistä kilpailua. Silti kontakti-innovaation käsite on tarpeellinen ainakin kahdesta syystä: 1) Se rajaa uudennoksen yksilöiden kieleen, jos muutos-termillä halutaan ilmaista koko kieliyhteisön tai käytännössä usein kieliyhteisön enemmistön kielio-pin muuttumista. 2) Sen toivoisi palauttavan yksilöllisen luovuuden liioittelun eksyneitä lingvistejä muistamaan, että kieli on myös sosiaalinen ilmiö, jossa jäljittelylläkin on merkitystä. Kontakti-innovaatiot ovat — tosin ilman nimenomaista termiä — olleet selviö esimerkiksi perinteisille kieli- ja murremaantieteilijöille. Kielimaantiede on myös yksi parhaita keinoja innovaatioiden erottamisessa kontakti-innovaatioista. Silti ei eronteko aina ole varmaa.

Kiintoisa kontakti-innovaatioiden alalaji löytyy onomastiikan alalta. Meillä on Eero Kiviniemi useissa tutkimuksissaan korostanut valmiiden mallien osuutta nimistön synnyssä: nimeäjä antaa uudelle paikalle saman nimen, jonka hän jo ennalta tuntee toista paikkaa tarkoittavana. Vain täten on esimerkiksi ymmärrettävissä, että Suomesta tunnetut parisenkymmentä *Pahakala(inen)*, *Pahakalalampi* -nimistä lampea ovat yhtä lukuun ottamatta yhtenäisellä itäsuomalaisella (yksi Kiviniemelle tuntematon *Pahakala* on Juvalla) alueella, samoin kaikki Suomen *Tyränvihlaisija*-nimet liittyvät maantiemäkiin suppealla alueella Pohjois-Savossa. Näin siitä huolimatta, että sanat *paha*, *kala*, *tyrä* ja *vihlaisia* ovat yleissuomalaisia ja että myös mainittujen paikannimien tuottamiseen tarvittavat muodostussäännöt ovat yleissuomalaisia. (Kiviniemi 1978 s. 85—88.)

⁷ Koska jo Hermann Paul esitti analogiaa käsitellessään muistin ja kielellisen luovuuden suhteesta ajatuksia, jotka ovat lähellä omiani, siteeraan tässä Paulin tekstis-

Muistin ja luovan derivaation suhdetta valaisee esimerkki, jonka olen havainnut kirjailija Kalle Päätalon kielestä. Pohjois-Suomessa Keski-Pohjanmaata ja Kainuuta myöten sekä savolaismurteissa joskus etelämpänäkin tavaataan deskriptiivislähtöinen verbi *porista* merkityksessä 'jutella, puhella' ja vastaavasti teonnimi *porina* merkityksessä 'juttelu, puheensorina'; esim. Rovaniemi »Käykää tekki porisemasa sielä meänki mökilä», Utajärvi »Nyt se porina taas alakaa kun Hiltunen tulee» (SMS:n kokoelmat). Taivalkoskelta lähtenyt mutta Tampereella jo 1950-luvulta alkaen elänyt Päätalo käyttää Taivalkosken murteen mukaista verbiä *porista* kahdessa 1960-luvun romaanissaan yhteensä seitsemän kertaa, esim. »Poristiin yhtä ja toista pitäjän itäkulman asioista» (Selkosen kansaa, 1963, 2. painos s. 120; muut tapaukset s. 147, 262 ja 486), »Istutaan porisemaan ja muistellaan sen pitkän sotareissun tapauksia» (Myrskyn jälkeen, 1965, 2. painos s. 424; muut tapaukset s. 302 ja 514). Mutta 1970-luvulle tultaessa *porista*-verbin rinnalle ja sitä yleisemmäksi ilmestyykin *porinoida* ja tämän johdos *porinointi*, esim. »Niinpä saatoimme joskus unohtua liian pitkäksi aikaa seisomaan ja porinoimaan Kallen kanssa» (Kunnan jauhot, 1973, 2. painos s. 328; samoin romaanissa Loimujen aikaan, 1976, esim. s. 23, 27, 610), »Porinointi oli niissä selkosissa ylintä ajankulukkaa» (Kunnan jauhot s. 182, samoin esim. s. 284, 306, 312). Hyvin taajaan esiintyy Kunnan jauhot -romaanissa myös *porina*, esim. » – – saattoi roikan etumies jäädä johonkin vonkapaikkaan miesten porinoille», ts. juttu-

tä keskeisimmät asiaa käsittelevät kohdat (suomennos omani):

»Sanat ja sanaryhmät, joita me käytämme puheessa, ovat vain osaksi pelkkää aiemmin omaksutun muistinvaraista toistumatuoetosta (Reproduktion). Suunnilleen yhtä paljon merkitystä on yhdistelevällä toiminnalla, joka perustuu suhderyhmien olemassaoloon. Yhdistäminen perustuu tällöin tietyllä tavoin suhderyhmien ratkaisuun, kun jo olemassa olevien analogisten suhteiden mallin mukaan luodaan samoin jo olemassa olevalle sanalle vapaasti toinen suhderyhmä. Tätä menettelyä nimitämme analogiamuodostukseksi. On epäilemätön tosiasia, että koko joukko sananmuotoja ja syntaktisia yhdistyksiä, jotka eivät koskaan ole ulkoapäin tulleet kielitajuun, voidaan tuottaa verrantoryhmien avulla, eikä vain voida vaan jatkuvasti ja turvallisesti tuotetaan, ilman että puhujalla olisi tunne, että hän on epävarmalla pohjalla. Tämän menettelyn luonteelle on täysin samantekevää, tuottaako puhuja sellaista, mikä on ollut kielessä tavallista jo aiemmin, vai jotakin ennen esiintymätöntä. Ei merkitse mitään sekään, onko uusi ristiriidassa kielessä tähän saakka vallinneen kanssa; riittää, että kyseinen yksilö ei tajua mitään ristiriitaa siihen mennessä oppimansa kanssa. Toisissa tapauksissa tosin uudismuodoste otetaan vastaan ulkoapäin, mutta sen vaikutus olisi liian heikko, jotta se voitaisiin palauttaa mieleen, ellei avuksi tulisi se suhderyhmä, johon muodoste on sijoittunut.» (Paul 1968 s. 110.)

»Yksilön luova toiminta on sangen merkittävää sananmuodostuksessa (Wortbildung) ja vielä enemmän taivutuksessa. Muutamat harvat nomini- ja verbimuodot, jotka me lausumme, me tuotamme puhtaasti muistinvaraisena toistumatuoetoksena; monia muotoja me emme ole koskaan aiemmin käyttäneet tai kuulleet, toisia taas niin harvoin, ettemme pystyisi niitä palauttamaan mieleemme ilman niiden ryhmien apua, joihin ne ovat liittyneet. Tavallista on joka tapauksessa, että produktio ja reproduktio vaikuttavat yhdessä ja hyvin eri suhteessa toisiinsa.» (Paul 1968 s. 112.)

Paulille kielitiede oli ennen muuta kielihistoriaa, mutta mm. edellä siteeratut kohdat koskevat nimenomaan kielen synkroniaa.

sille (s. 342, samoin esim. s. 154, 207, 211).

Mainitut *porinoida* ja *porinointi* ovat synonyymeja sanoille *porista* ja *porina* ~ *poriseminen*, mutta ne ovat tyyliarvoltaan ehkä vähemmän deskriptiivisiä kuin niiden murteelliset vastineet. Sanat *porinoida* ja *porinointi* ovat aivan ilmeisesti Pääatalon kirjoitustyössään tekemiä huomuksia, sillä niitä ei löydy SMS:n kokoelmista enkä tunne niitä muualtakaan. Pääatalon lähtökohtana ovat olleet Taivalkosken murteen *porista* ja *porina*, mutta derivaation toisena kiinnekehä näyttää olleen yleiskielen sanaketju *tarina* : *tarinoida* : *tarinointi*, joka on tarjonnut sekä muodollisen että semanttisen paralleelin kirjailijan innovaatioille.

Kun johdos vakiintuu yleiseen kielenkäyttöön, niin luovan derivaation ja muistin osuus sen hallinnassa voi monin tavoin muuttua. Suurifrekvenssiset johdokset muistetaan ilmeisesti yksityistapauksinakin, vaikka niiden johto olisikin vielä täysin transparenttia. Sana voi karata semanttisesti pesyestään. Näin on käynyt esimerkiksi nominille *hymy*, joka vielä Agricolan kielessä merkitsi 'hyminää, ääntä' (Hakulinen 1968 s. 263). Nykysuomalainen ei tajunne sitä enää *hymisee*-verbin yhteyteen kuuluvaksi, vaikka se morfologisesti onkin säännöllinen johdos. Voimme sanoa, että *hymy* on täysin leksikaalistunut. Kantasanassa ja johdoksessa tapahtunut erilainen äänteellinen kehitys hämärtää johtosuhteiden tajua. Tämän vuoksi verbi *kävelee* sai testissäni vain 17 kertaa kantasanakseen verbin *käydä*, jonka ehdottajista vielä peräti 16 oli suomen kielen opiskelijoita. Voimme sanoa, että *kävellä* on verraten pitkälle leksikaalistunut. Verbi *opiskelee* lienee useimpien mielestä leksikaalistunut ja vailla frekventatiivista merkitystä. Mutta ilmeisesti siksi, että se on morfologisen johdon kannalta aivan säännöllinen johdos, siihen näyttää edelleenkin sisältyvän toisinaan frekventatiivisuutta, sattumanvaraista jaksoittaisuutta (vrt. Wiik 1975 s. 156). Tämän voimme päätellä siitä, että *opiskella*-verbin synonyymina käytetään välistä kiistatonta frekventatiivijohdosta *lueskella*, esim. *Lueskelee matematiikkaa*, *Lueskelee yliopistossa* (NS). — Ks. myös Eeva Kangasmaa-Minnin (1977 s. 5—6) ajatuksia »sammuneen johtimen mahdollisesta piilovaikutuksesta».

Kun on kyse produktiivisesta johdosta — produktiivisuuden hankalasta ongelmasta ks. esim. Lehtinen 1976 s. 88—97, Rintala 1977 s. 151—164 — tai ainakin transparenteista johdoksista, kysymys johdosten leksikaalistumisesta on vain ääritapauksissa yksioikoinen joko — tai -asia.⁸ Terho Itkonen toteaa taivutusopin osalta, että tavallisten sanojen tavalliset muodot memoroidaan ilmeisesti kokonaisuuksina ja että harvinaisten sanojen harvinaiset taivutusmuodot tuotetaan joka puhetilanteessa erikseen. Näiden ääritapausten väliin jää hänen

⁸ Leksikaalistumisen asteittaisuuden hyväksyy myös Kalevi Wiik suomen kontinuaatiivijohdosten generointia käsitellessään (Wiik 1975 s. 158—159). Siis asteittaisuus, jatkumo, hiipimässä generatiiviseen teoriaan!

mukaansa kokonainen siirtymätapausten sarja. Täten taivutusmuotojen »tuotossa olisi siis jatkumo kiinteästä memoroinnista puhtaasti mallinmukaiseen taivutukseen tai abstraktien taivutuskäänteiden hyödyntämiseen saakka». (Terho Itkonen 1976 s. 53.). Tämä pätee paljolti myös johto-oppiin, kuitenkin modifioituna siten, että muistilla on johdosten hallinnassa vielä tärkeämpi osuus kuin taivutusmuotoja tuottaessa.

Viimeksi esitettävä väitettä voi perustella ennen kaikkea kielen eri tasojen erilaisella strukturoituneisuudella. Voinee väittää, että muistin kuormitus on kääntäen verrannollinen kielen kunkin tason strukturoituneisuuteen nähden. Kielen tasoista strukturoitunein on epäilemättä fonologia, ja siksi meidän tuskin tarvitsee »muistaa» foneemeja. Sanasto on höllästi ja monien mielestä (ks. esim. Y. Lebrunin kritiikkiä Coseriuun esityksestä, Coseriu 1973 s. 86) vain osittain strukturoitunut oppositioiksi. Muoto-oppi, johon on luettu perinteisesti sekä taivutus että johto, sijoittuu strukturoituneisuuteensa nähden fonologian ja sanaston väliin. Taivutusoppi on kuitenkin tiukemmin strukturoitunutta kuin johto-oppi. Esimerkiksi suomen kielen taivutuksessa on yleensä eri sijamuodoilla selvät ja yksiselitteiset päätteet, samoin moduksilla ja tempuksilla tietyt tunnuksot semanttisten oppositioiden ilmaisemiseksi. Edelleen taivutusparadigmat ovat tavallisesti verraten kiinteitä ja aukottomia, »automaattisia». Sen sijaan johto-opissa voi samoilla johtimilla olla monia eri merkityksiä ja toisaalta samamerkityksisiä johdoksia muodostetaan useilla eri johtimilla. Myös johdosketjut ovat usein aukollisia. Suomen kielessä on esimerkiksi samoista kantasanoista johdettu translatiiviverbejä useilla eri johtimilla. Kuitenkin samantyyppisistäkin kantasanoista on yleiseen kielenkäyttöön vakiintunut osittain erijohtimisia johdoksia, esimerkiksi

julma > *julmenee* : Ø : *julmistuu* : *julmettuu*
kylmä > *kylmenee* : *kylmentyy* : Ø : *kylmettyy*
lievä > *lievenee* : *lieventyy* : Ø : *lievittyy*
sievä > *sievenee* : *sieventyy* : *sievistyy* : Ø

Johdokset **julmentuu*, **kylmistyy*, **lievistyy*⁹ ja **sievittyy* olisivat sekä muodollisesti että semanttisesti mahdollisia, eikä niiden olemassaoloa estäisi homonymiakaan (vrt. Hakulinen 1968 s. 247). Puhuja ei voi tällaisissa tapauksissa päätellä nykysuomen synkronisesta rakenteesta, mitä johdoksia on olemassa, mitä ei. Kieli on hallittava näiltä osin muistin avulla.

Osa johdoksista kuuluu vain leksikkoon, osa kuten suomen kielen *minen*-johtimiset teonnimet (näistä ks. Terho Itkonen 1976 s. 60—61; Rintala 1977 s. 153—155) luultavasti vain kielioppiin, mutta näiden äärien väliin jää leveä

⁹ Martti Rapolan (1927 s. 30—31) mukaan verbi *lievii* on syntynyt sisäheiton kautta muodosta *lievistii*.

ja monivivahteinen jatkumo. Siksi ehkä suurin osa transparenteista johdoksista kuuluu sekä leksikkoon että kielioppiin (vrt. Lehtinen 1976 s. 88—89). Näin siksi, että läpikuultavien johdosten hallinnassa kombinoituvat usein muisti ja luova derivaatio. Yksityisiä johdoksia ei välttämättä tarvitse muistaa pelkinä yksityistapauksina vaan erilaisten semanttisten ja morfologisten verkostojen solmuina. Juuri suhdeverkostojen, korrelaatioiden, varassa syntyvät usein — luulisin useimmiten — myös uudet solmut, ennen esiintymättömät johdokset.

7. Suomen kielen johdon eri tavoista

Olen edellä tarkastellut johtoa lähinnä nykysuomen synkronian kannalta mutta pitänyt samalla silmällä myös diakronisen tutkimuksen tuloksia. Olen päätenyt tähdentämään korrelaatioihin perustuvan derivaation merkitystä sekä kielen hallinnassa että uusien johdosten synnyssä. Johdoksen ja kantasanan suhteen seikkaperäinen selvittely vaatisi epäilemättä perusteellisempaa paneutumista johdon ongelmiin myös diakronis-komparatiivisin keinoin. Tarkastelutapani yksipuolisuudesta huolimatta rohkenen lopuksi esittää käsitykseni siitä, millä eri tavoin johto suomen kielessä oikeastaan tapahtuu. Kun tarkastellaan kantasanan ja johdoksen suhdetta, voidaan erottaa seuraavat neljä eri johtotapaa, jotka tosin käytännössä usein nivoutuvat toisiinsa eivätkä aina ole erotettavissa.

1. »*Johto* eli *derivaatio* tarkoittaa uuden sanan muodostamista toisesta sanasta *johtimen* avulla», kirjoittaa Erkki Itkonen (1966 s. 242). Näin johtaminen yleensä määritelläänkin kieliopissa ja käsikirjoissa. Tämä on derivaation ideaalinen ja puhdas muoto, jolla on varmasti psykologistakin relevanssia erityisesti silloin, kun johdin on sekä äänteellisesti että semanttisesti selvä, esim. *kana-la*, *laul-ele-e*, *anta-utu-u*. Vaikeata ja ehkä mahdotontakin on sen sijaan sanoa, syntykö uusi johdos kielenkäytössä todella siten, että kielitajussa olevaan kantasanaan liitetään kielitajussa oleva »irrationaalinen» johdin. Johtimethan esiintyvät kielessä vain johdoksien sidoksisina elementteinä. Sen vuoksi voineekin hiukan ilkkurisesti sanoa, että tätä johtotapaa, *j o h t i m e l l a j o h t a m i s t a*, harrastavat ainakin lingvistit. En tarkoita sitä, etteivät lingvistit saisi näin menetellä. Heidän tulee toki kuvata kieltä omilla keinoillaan. Tarkoitukseni on ainoastaan huomauttaa, että kantasanan ja johtimen liittäminen toisiinsa lingvistien merkintätekniiikkaa (ja siitä seuraavaa ajattelua) vastaavalla tavalla kuvaa kovin yksipuolisesti niitä prosesseja, joiden varassa kielenkäyttäjät hallitsee johto-oppia.

2. Tärkein sekä kielen synkronisessa hallinnassa että uusien johdosten synnyssä on mielestäni johtotapa, jota voi nimittää *korrelaatiojoh-*

d o k s i: johto tapahtuu niitä johdosketjuja ja korrelaatioita hyväksi käyttäen, jotka kielen diakronisessa kehityksessä ovat muotoutuneet. Tällaiset malliketjut ovat kielen pintarakenteessa (kielenkäytössä, kielen normissa) usein aukollisia, niiden jäsenitys voi ajan oloon muuttua, ja paralleelisetkin johdosketjut voivat hahmottua kielen synkronisessa tasossa eri tavoin (vrt. edellä s. 331—332). Johdosketjujen korrelaatioita hyväksi käyttäen luodaan myös uusia johdoksia, jolloin etymologinen kantasana voi puuttua kielestä, tai jos se on olemassakin se on vain yksi jäsen samakantaisten (tai samajuuristen, vrt. seur. kohta) sanojen ketjussa. Tämä johtotapa nojaa klassiseen verrantotalologiaan. Takaperoisjohto kuuluu korrelaatiojohtoon kokonaisuudessaan.

E. N. Setälä luultavasti tarkoittaa korrelaatiojohtoa, kun hän toteaa, että »sanojen johto oikeastaan on vain uusien sanavartaloitten muodostamista toisten sanojen mallin mukaan» (Setälä 1948 s. 135).

3. Uusi johdos muodostetaan konkreettisen mallisanan tai -sanojen mukaan. Tämä mallisanajohto limittyy erottamattomasti korrelaatiojohtoon, koska korrelaatiojohdossakin on aina tarjon konkreettisia mallisanoja. Mutta erityisesti mallisanajohdosta voidaan puhua tapauksissa, joissa johdoksella ei ole varsinaista kantasanaa. Tapani Lehtisen mukaan (1977 s. 238) suurin osa suomen kielen historiallisista **aida*-verbeistä, joita edustavat nykysuomessa mm. *haukata*, *karata* ja *lykätä*, on syntynyt kirjaimellisesti toisten sanojen mallin mukaan ilman kantasanaa ja alkuaankin johtimillisina. Tällaisista johdosista voidaan Lehtisen termein erottaa vain juuri, ei itsenäisenä lekseminä esiintyvää tai esiintynyttä kantasanaa. **aida*-verbit ovat alkuaan ekspressiivinen johdostyyppi (Lehtinen 1977 s. 249—). Ekspressiivijohdosten osalta kantasananomuus on ilmeisesti tavallisempaa kuin tunnevärittään neutraalien johdosten osalta. Mutta mallisanajohdon mahdollisuus on otettava kuitenkin aina huomioon, varsinkin koska ekspressiivisinäkin syntyneet johdostyypit voivat ajan oloon haalistua.

4. Kaikki edellä puheena olleet johtotavat ovat toisilleen läheisiä sikäli, että johdossa käytetään suffiksaalisia johtimia. Mutta suomen kielessä ilmenee myös vartalonsisäistä johtoa: onomatopoeettis-deskriptiivisiä sanoja muodostetaan myös vartalofoneemeja varioimalla (ks. myös Anttila 1976 s. 126—). Nykysuomen sanakirjassakin on sellaisia verbiketjuja kuin *hilkkuu* ~ *hulkkua* ~ *holkkua* ~ *helkkyä* ~ *hylkkyä* ~ *hölkkyyä*, *parskuu* ~ *pirskuu* ~ *porskuu* ~ *pärskyyä* ja toisaalta esim. *lätkätä* ~ *mätkätä* ~ *rätkätä*, *äiskyyä* (alkukonsonanttina nolla) ~ *läiskyyä* ~ *mäiskyyä* ~ *räiskyyä* jne. Tällaisissa tapauksissa ei ole osoitettavissa monestikaan välitöntä kantasanaa. Toisinaan kuitenkin jollekin variaatioketjun jäsenelle on löydettävissä ihan normaali kantasana ja johtosuhde, esim. *hilkkuu* ~ *kilkkua* ~ *tilkkua* (vrt. *tilkka* ja edelleen esim. *tippua* : *tippa*, *keikkua* : *keikka*), *vilkkua* ~ *pilkkua* 'pilkahtella,

vilkkaa' (vrt. *pilkka*), *nipistää* ~ *nypistää* ~ *näpistää* (vrt. *näppi*). Täten vartalonisisäinen johto ja suffiksaalinen johto nivoutuvat osittain toisiinsa. Koska onomatopoeettis-deskriptiiviset sanat usein ajan mittaan menettävät kuvailevan värinsä, vartalonisisäinen johto on otettava huomioon myös normaalin sanaston johtosuhteita tarkasteltaessa.

LÄHTEITÄ

- ANDERSEN, HENNING 1974: Towards a typology of change: bifurcating changes and binary relations. — Historical linguistics II. Proceedings of the First International Conference on Historical Linguistics, Edinburgh Sept. 1973. Ed. by J. M. Anderson and Ch. Jones. S. 17—60. North-Holland Publishing Company, Amsterdam.
- ANTTILA, RAIMO 1976: Affektiivis[-deskriptiivis-onomatopoeettis]ten sanojen asema kielen merkkisysteemissä. — Vir. s. 126—132.
- COSERIU, EUGENIO 1973: Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes. 2., unveränderte Auflage. Tübinger Beiträge zur Linguistik 14. Tübingen.
- 1974: Synchronie, Diachronie und Geschichte. Das Problem des Sprachwandels. Wilhelm Fink Verlag, München. (1958 ilmestyneestä espanjan-kielisestä originaaliteoksesta *Sincronía, diacronía e historia* saksaksi kääntänyt Helga Sohre.)
- HAKANEN, AIMO 1973: Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä. SKST 311. Forssa.
- HAKULINEN, LAURI 1968: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Otava, Keuruu.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. WSOY, Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1976: Syntaktisten vaikutusyhteyksien luonteesta. — Vir. s. 52—77.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1977: Verbien piiloderivaatiosta. — Sananjalka 19 s. 5—24.
- KIVINIEMI, EERO 1978: Paikannimistö systeeminä. — Nimistöntutkimus ja paikallishistoria. Paikallishistoriallisen toimiston julkaisuja n:o 2. S. 73—89. Loimaa.
- KUIRI, KAIJA 1976: Henning Andersenin kielellisten muutosten typologia. Pro gradu -tutkielma. Joensuun korkeakoulun suomen kielen laitos.
- LEHTINEN, TAPANI 1976: Synkronisia ja diakronisia näkökohtia johto-opillisesta produktiiviuudesta. Suomi 120 : 4 s. 88—97. Helsinki.
- 1977: Itämerensuomalaisten kielten *-*aida-*, *-*äida-* verbien historiaa. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- NS = Nykysuomen sanakirja 1—6. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo 1951—1961.
- PAUL, HERMANN 1968: Prinzipien der Sprachgeschichte. Achte, unveränderte Auflage. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- PAUNONEN, HEIKKI 1974: Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä I. SKST 317. Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1927: Kappale suomen kielen vokaalien historiaa. — Vir. s. 29—44.
- RINTALA, PÄIVI 1978: Sananjohdon produktiivisuudesta ja sen rajoituksista nyky-suomessa. — Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6. 2. 1978. S. 151—164. Turku.
- SETÄLÄ, E. N. 1948: Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi oppikoulua ja omin päin opiskelua varten. Neljästoista painos. Otava, Helsinki.

- SKES = Y. H. TOIVONEN — ERKKI ITKONEN — AULIS J. JOKI — REINO PELTOLA
Suomen kielen etymologinen sanakirja I—V. Suomalais-ugrilainen Seura.
Helsinki 1955—1975.
- SMS = Suomen murteiden sanakirjan kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimus-
keskus. Helsinki.
- SÖDERBERGH, RAGNHILD 1971: Svensk ordbildning. Andra upplagan. Stockholm.
- TUOMI, TUOMO (koostaja) 1972: Suomen kielen käänteissanakirja. SKST 274. Hämeen-
linna.
- WIIK, KALEVI 1975: Suomen frekventatiivi ja kontinuaatiivi. — Vir. s. 153—166.

Über die Beziehung zwischen Wortkern und Ableitung

Alpo Räsänen

1. Der Verf. behandelt das Verhältnis zwischen Ableitung und Wortkern oder Grundmorphem in erster Linie vom Standpunkt der Synchronie des Gegenwartsfinnisch, zieht in seinen Schlussfolgerungen jedoch auch die Ergebnisse der diachronen Forschung heran. Er stellt folgende Fragen: Sind die Ableitungsverhältnisse im Sprachgefühl stets einseitig verlaufende $a > b > c$ -Verhältnisse? Ist eine semantische Ableitung unbedingt dasselbe wie eine morphologisch-phonologische Ableitung? Wie verbreiten sich die Ableitungen in der Sprachgemeinschaft? Wie werden die Ableitungen im Sprachgebrauch beherrscht, mit Hilfe des Gedächtnisses oder der kreativen Derivation? Verf. sucht seine Fragen zu beantworten mittels eines Tests und durch im Sprachgebrauch dokumentierte Beispiele.

2. In dem Test wurden zwei Studentengruppen (66 Studenten der Pädagogik und 31 Studenten der Finnischen Sprache) nach dem Wortkern von 60 verschiedenen Verbalableitungen gefragt. Der Test liess erkennen, dass die Pädagogik-Studenten, nicht vertraut mit der phonologisch-morphologischen Analyse, die Grundmorpheme häufiger nach semantischen Motiven nannten als die Studenten des Finnischen. Die Letzteren beriefen sich wiederum häufiger auf formale Kriterien; sie führten z.B. die translativisch-passive Ableitung oft auf das entsprechende Kausativum zurück: *murtuu* < *murtaa*, *virkestyy* < *virkestää* usw. Das erwartungsgemässe aber wichtigste Testergebnis war, dass für alle der angegebenen Verbalableitungen mehrere verschiedene Grundmorpheme vorgeschlagen wurden: 2—12 pro Ableitung. Die vorgeschlagenen Wortkerne sind in vielen Fällen weitere Ableitungen der gegebenen Verbalableitung; so wurde z.B. als Grundwort des Kausativums *virkestää*

14mal das Nomen actionis *virkestys* und 13mal das translativisch-passive *virkestyä* vorgeschlagen.

3. Der Anteil der morphologischen und phonologischen Gegebenheiten an der Beherrschung der Ableitungsverhältnisse beruht darauf, dass der Sprachbenutzer die zwischen den Ableitungsketten bestehenden Korrelationen begreift, z.B. (*pimeä* 'finster':) *pimenee* 'wird finsterer' : *pimentää* 'macht finster' : *pimentyy* 'wird finster' und entsprechend (*hoikka* 'schlank':) *hoikkenee* 'wird schlanker' : *hoikentaa* 'macht schlank' : *hoikentuu* 'wird schlank'. Die Korrelationen brauchen nicht unbedingt vollständig zu sein. Die Korrelationen sind denn auch meistens im Sprachgebrauch lückenhaft. Eine Korrelation existiert, wenn zwei Wortsippen je über wenigstens zwei nach gemeinsamen formalen Grundsätzen strukturierte Glieder verfügen.

4. Die Ableitungsverhältnisse verlaufen im Sprachgefühl nicht in einer Richtung. Das wird durch den vom Verf. durchgeführten Test bewiesen. Vor allem aber zeugen davon die in den verschiedenen Sprachen nachgewiesenen rückläufigen Derivativa. Eine rückläufige Ableitung ist denn auch sowohl in der synchronen Sprachbeherrschung als auch in der Entstehung neuer Ableitungen offenbar viel allgemeiner und wichtiger als normalerweise angenommen wird. Da sich sichere rückläufige Derivativa in der Sprache schwer nachweisen lassen, bleiben sie oft unbemerkt. Der Verf. bringt Beispiele aus den finnischen Dialekten, in denen rückläufige Ableitungen für einige aus dem Schwedischen entlehnte Verben entstanden sind. Ins Finnische ist aus dem Schwedischen z.B. *meinata* 'beabsichtigen' (< schwed. *mena*) und *meininki* 'Absicht' (< schwed. *mening*) gelangt. Stellenweise begegnet dialektal neben dem Nomen *meininki* die rück-

läufige Ableitung *meina* 'Absicht', die entstanden ist durch Anlehnung an solche allgemeinen Korrelationen wie *kerä* : *kerätä*, *matka* : *matkata*.

5. Verf. unterscheidet die semantische Ableitung von der morphologischen Ableitung. Unter semantischer Ableitung versteht er, dass der Sprecher die Ableitung in erster Linie mit einem oder mehreren Wörtern gleicher Grundlage verbindet. Die morphologische Ableitung stützt sich wiederum auf die Korrelationen, die in der diachronen Entwicklung der Sprache entstanden sind. Bei der Ableitung des Wortes ist es nicht wesentlich, welches das morphologisch nächste Grundmorphem ist. Wesentlich sind lediglich die Ableitungsketten und deren Korrelationen untereinander. Andererseits braucht man für die neue Ableitung einen semantischen Fixpunkt, einen Wortkern. Da im Finnischen beispielsweise die Ableitungskette *hahmo* 'Gestalt' : *hahmottaa* 'darstellen' : *hahmotella* 'umreißen' existiert, sind in Anlehnung an eine solche Korrelation lückenhafte Ketten entstanden wie *pallo* 'Ball' : Ø : *pallorella* 'mit dem Ball spielen', *juoppo* 'Trinker, Säufer' : Ø : *juopotella* 'trinken, saufen'. Die frequentativen *pallorella* und *juopotella* sind ihrer semantischen Ableitung nach denominal und nicht deverbale wie sonst die *ele*-Verben im Finnischen allgemein.

6. Verf. erörtert das Verhältnis zwischen schöpferischer Derivation und Gedächtnis in der Beherrschung der Ableitungen. Eugenio Coseriu und Henning Andersen machen einen Unterschied zwischen der sprachlichen Neuerung oder Innovation und der Aneignung der Neuerung bzw. Kontakt-Innovation. Von dieser Differenzierung ausgehend bringt der Verf. Beispiele aus dem Finnischen und fährt fort: An der Entstehung der Innovation hat das Gedächtnis noch keinen Anteil, während man dies bei den Kontakt-Innovationen schwer ausscheiden kann. Dennoch handelt es sich auch bei Kontakt-Innovationen nicht um blosses Erinnern, wenigstens nicht dann, wenn es um Derivation geht. Eine als Innovation entstandene Ableitung wird gerade aus dem Grunde leicht zu einer Kontakt-Innovation, weil der Hörer der Innovation sofort die morphologischen und semantischen Beziehungen begreift, auf die sich der Schöpfer der Innovation gestützt hat. So sind es sowohl das Gedächtnis als auch die produktiven Regeln der Sprache, durch die die Verbreitung einer neuen Ableitung gefördert wird. Ein Fremdwort verbreitet sich normaler-

weise viel langsamer, da sowohl dessen Lautgestalt als auch Bedeutung oft lediglich durch das Gedächtnis beherrscht werden müssen.

Wie bei der Verbreitung der Kontakt-Innovationen kombinieren sich Gedächtnis und schöpferische Derivation offenbar auch in der Beherrschung der Ableitungen. Ableitungen mit grosser Frequenz werden sicher auch als Einzelfälle erinnert, doch braucht man transparente Ableitungen deshalb nicht unbedingt als Einzelfälle zu erinnern, denn sie stützen sich auf die in der Derivationslehre der Sprache herrschenden Korrelationen. Die Frage der Lexikalisierung von Ableitungen ist also nur in extremen Fällen ein eindeutiges Entweder — Oder.

7. Abschliessend fragt Verf., wie die Ableitung im Finnischen eigentlich geschieht. Er unterscheidet vier verschiedene Ableitungsarten, die allerdings miteinander verknüpft und nicht immer voneinander zu unterscheiden sind:

1. An das Grundmorphem tritt ein Ableitungssuffix, z.B. *kana-la*, *anta-utu-u*. Dies ist die ideale Form des Ableitens, und so wird die Ableitung von den Linguisten auch i.a. dargestellt. Diese Art der Ableitung hat besonders dann psychologische Relevanz, wenn das Ableitungssuffix lautlich und semantisch klar ist.

2. Nach Meinung des Verf.s ist die wichtigste Ableitungsweise sowohl in der synchronen Beherrschung der Sprache als auch in der Entstehung neuer Ableitungen jene, die als Korrelationsableitung bezeichnet werden kann: die Ableitung geschieht unter Ausnützung jener Ableitungsketten und Korrelationen, die sich in der diachronen Entwicklung der Sprache herausgebildet haben. Diese Ableitungsweise stützt sich auf die klassische Vergleichsanalogie. Die rückläufige Ableitung gehört ganz und gar in den Bereich der Korrelationsableitung.

3. Die neue Ableitung wird nach einem oder mehreren konkreten Musterwörtern gebildet. Diese Ableitungsweise kommt zumindest bei den affektiven Wörtern zum Ausdruck: neue Wörter entstehen nach dem Muster anderer Wörter ohne eigentliches Grundmorphem und sind schon von Anfang an mit einem Ableitungssuffix versehen. An solchen Wörtern können nur die Wurzel und das Ableitungssuffix unterschieden werden, nicht ein als selbständiges Lexem auftretender Wortkern.

4. Im Finnischen begegnet auch eine

Ableitung im Stammesinnern: onomatopoeisch-deskriptive Wörter entstehen durch Variierung von Stammphtonemen,

vor allem Vokalen, aber auch Konsonanten.

Osoite:

Anschrift:

Joensuun korkeakoulu

Suomen kielen laitos

PL III

SF-80101 Joensuu 10